

Depozitul monetar din secolul IV p.Chr. descoperit la Vadul lui Isac, Republica Moldova

Theodor ISVORANU*
și Mihai DIMA**

În anul 2004, în cadrul Simpozionului de numismatică de la Chișinău era prezentat preliminar un lot de 42 de monede din metal comun descoperite pe cursul inferior al Prutului în localitatea Vadul lui Isac (astăzi aparținând raionului Cahul, Republica Moldova), „într-un punct în partea exterioară a valului lui Traian”, cu prezumția că ar reprezenta un depozit monetar. Informațiile sumare privind condițiile de descoperire și, mai ales, structura neobișnuită a lotului – asociere de monede romane timpurii și târzii – justificau nesiguranța autorului în a admite constituirea acelor monede într-un depozit¹. La momentul respectiv, pentru spațiul pruto-nistean era prima atestare a unei asemenea asocieri, deși pentru teritoriile *extra fines Imperii* din bazinul inferior al Dunării fuseseră documentate mai multe asemenea depozite monetare, încheiate în secolele IV-V, dar având în componență și monede din perioada Principatului².

O reevaluare a descoperirii de la Vadul lui Isac ne îndreptățește să confirmăm astăzi ipoteza depozitului monetar. Structura ca atare este oarecum specifică spațiului barbar, în care moneda romană era vehiculată și utilizată adesea după alte criterii față de provinciile Imperiului³, un rol important având și distanța față de frontiere. În sprijinul afirmației de mai sus, trebuie precizat că, în ultimul deceniu, alte două descoperiri din Republica Moldova au certificat și aici prezența unor astfel de depozite monetare „mixte”, cu structură apropiată celui de la Vadul lui Isac: în aceeași zonă a cursului Prutului, la Gotești, r. Cantemir, a fost descoperit un depozit monetar de circa 200 monede (încă inedit); un altul, recent

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române; e-mail: theodor_isvoranu@yahoo.com

** Banca Națională a României; e-mail: Mihai.Dima@bnr.ro

¹ A. Bolocan, *Un posibil tezaur de monede romane descoperit la Vadul lui Isac, r. Vulcănești*, în *Simpozion de Numismatică organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ștefan cel Mare, Domn al Moldovei (1504-2004), Chișinău, 29 septembrie-2 octombrie 2004. Programul și rezumatele comunicărilor*, p. 6-7. Monedele au fost achiziționate de Muzeul Național de Istorie a Moldovei, inv. FB. 23862 (1-42). Mulțumim și pe această cale doamnei Ana Boldureanu pentru sprijinul acordat în vederea prelucrării și ilustrării materialului.

² Un studiu bazat pe o statistică a descoperirilor la Delia Moisil, *Moneda romană târzie în Barbaricum. România – studiu de caz, în Near and Beyond the Roman Frontier. Proceedings of a colloquium held in Târgoviște, 16-17 October 2008*, ed. O. Țentea, I.C. Oprea, București, 2009, p. 257-294, cu bibliografia.

³ Ca discuție generală privind prezența și utilizarea monedei romane în Barbaricum, a se vedea: A. Bursche, *Pourquoi les denarii frappés après 194 étaient-ils absents dans le Barbaricum?*, în *Actes du XIe Congrès International de Numismatique organisé à l'occasion du 150e anniversaire de la Société Royale de Numismatique de Belgique, Bruxelles, 8-13 septembre 1991*, Louvain-la-Neuve, 1993, p. 297-303; idem, *Later Roman-Barbarian contacts in central Europe. Numismatic evidence*, Berlin, 1996; idem, Renata Ciołek, R. Wolters (ed.), *Roman Coins Outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF / SCH Exploratory Workshop Radziwiłł Palace, Nieborów (Poland) 3-6 September 2005*, Wetteren, 2008.

⁴ Ana Boldureanu, Th. Isvoranu, *Un tezaur monetar din epoca romană târzie descoperit în Basarabia*, SCN, s.n., 4 (16), 2013 (2014), p. 73-90, cu deosebire p. 86; Th. Isvoranu, în *Moneda în Republica Moldova*, coord. Ana Boldureanu, E. Nicolae, Chișinău, 2015, p. 69.

publicat⁴, provine dintr-un loc neprecizat din partea de sud a Republicii Moldova. Toate cele trei acumulări monetare menționate conțin monede din secolele I-III în asociere cu nummi din secolul IV.

Depozitul monetar de la Vadul lui Isac are aspect unitar. Cu puține excepții, gradul de uzură al monedelor este asemănător, iar majoritatea acestora prezintă porțiuni oxidate, de culoare verde, ce trădează același mediu de păstrare în pământ. Ca metal comun monetizat, predomină piesele din bilon și bilon argintat (aproape 85%), câteva sunt din bronz fără argint în compoziție (nummi de după anul 367), iar cele provinciale sunt din oricalc (alamă). Sunt asociate, în pondere egală, emisiuni monetare ale secolelor II-III și din perioada romană târzie, de la nivelul domniei lui Marcus Aurelius până în ultimul sfert al veacului IV. Epocii Principatului îi aparțin două monede provinciale, un denar subaerat din prima jumătate a secolului III și un grup destul de compact de antoninieni din bilon, datând din intervalul c. 253-290. Cei 21 de nummi din secolul IV se succed între anii 313-317 și 364-378, cu o mai bună reprezentare a perioadei 318-324.

CATALOG

Monede romane timpurii

Monede provinciale

Thracia
Philippopolis

Marcus Aurelius: Faustina II

Monedă de bronz

Av. ΦΑΥΚΤΕΙΝΑ – CEBACTH; bust drapat spre dreapta.

Rv. ΦΙΛΙΠΠΟΠΟ – ΛΕΙΤΩΝ; Demetra spre stânga, ținând spice și torță lungă.

Mušmov 1926, p. 50, nr. 139.

1. OR \sphericalangle 9,67 g; 25,7×24,8 mm; uzată.

Bithynia
Nicaea

Severus Alexander

Monedă de bronz

Av. [. . .]ΝΔΡΟΟ AVΓ; bust laureat, drapat și cuirasat, spre dreapta.

Rv. ΝΙ – ΚΑ – ΙΕ – Ω; trei stindarde.

Recueil, p. 477, nr. 617 tip general.

Cf. http://www.wildwinds.com/coins/ric/severus_alexander/_nicaea_Kemppinen_204.jpg.

2. OR \sphericalangle 3,75 g; 21,3×17,4 mm.

Monede imperiale

Septimius Severus și Caracalla (Caracalla)

Denar subaerat

Av. [ANT]ONINVS AVGVSTVS; bust laureat, drapat și cuirasat, spre dreapta.

Rv. [PO]NTIF – TR [P III]; Sol din față, privind spre stânga, ținând glob și sulită.

RIC, IV/1, p. 217, Roma, anul 200.

Hill 1964, p. 25, nr. 492, Roma, emisiunea 7, anul 200.

3. AE ↓ 3,17 g; 19,5×17,5 mm; fără urme de argint.

Valerian I și Gallienus (Valerian I)

Antoninian

Av. [IMP] C P LIC VALERIANVS P F AVG; bust radiat, drapat (și cuirasat?), spre dreapta.

Rv. [APOLLINI] CONSERVA[T ?]; Apollo spre stânga, ținând ramură de laur și liră (pe o stâncă?).

Cf. RIC, V/1, p. 44, nr. 72 sau 73, Roma, anii 256-257.

Cf. *Venèra*, I, p. 21, nr. 6, Roma, sfârșitul anului 253- sfârșitul anului 254.

Cf. Göbl, tab. 4, nr. 124 sau 125, Roma (3), august-decembrie 256.

4. Bilon ↷ 2,47 g; 19,3×17,4 mm.

Gallienus

Antoninian

Av. GALLIENVS AVG; cap radiat spre dreapta.

Rv. LAETITIA AVG; Laetitia spre stânga, ținând cunună și ancoră.

Cf. RIC, V/1, p. 173, nr. 489, Mediolanum, fără date.

Venèra, I, p. 65, nr. 5121-5144, Mediolanum, seria 3, sfârșitul anului 260-începutul anului 261.

Göbl, tab. 32, nr. 1093, Mediolanum (4), 1 ianuarie 262-31 decembrie 263.

5. Bilon ↷ 2,51 g; 18,6×17,7 mm; sunt vizibile urme ale stratului de argint.

Antoninian

Av. GALLIENVS AVG; cap radiat spre dreapta.

Rv. MARTI – PACIFERO; în câmp stânga A; Marte spre stânga, ținând ramură de măslin, sulită și scut.

RIC, V/1, p. 151, nr. 236 (k), Roma, fără date.

Venèra, I, p. 42, nr. 1004-1180, Roma, seria 5, anul 266.

Göbl, tab. 16, nr. 570, Roma (9), anii 265-266.

6. Bilon ↷ 3,05 g; 21,6×20,4 mm.

7. Bilon ↷ 2,10 g; 20,3×17,5 mm; lipsește un mic fragment din margine.

Antoninian

Av. GALLIENVS AVG; cap radiat spre dreapta.

Rv. [F]IDE – S MILIT[VM]; în câmp dreapta N; Fides spre stânga, ținând stindard și sceptru.

- RIC, V/1, p. 147, nr. 192a (k), Roma, fără datare.
Venèra, I, p. 50, nr. 2834-2870, Roma, seria 5, anul 266.
 Göbl, tab. 16, nr. 600, Roma (9), anii 265-266.
8. Bilon ↖ 2,24 g; 18×17 mm; revers descentrat.

Antoninian

- Av. GALLIENVS AVG; cap radiat spre dreapta.
 Rv. SOLI CON[S AVG]; în exergă A; Pegas spre dreapta.
 RIC, V/1, p. 155, nr. 283 (k), Roma, fără datare.
Venèra, I, p. 54, nr. 3292-3439, Roma, seria 6, anii 267-268.
 Göbl, tab. 20, nr. 712, Roma (10), iarna anului 267-anul 268.
9. Bilon ↓ 2,29 g; 20,4×19,6 mm.

Antoninian

- Av. GALLIENVS AVG; cap radiat spre dreapta.
 Rv. [AEQ]VITAS AV[G]; Aequitas spre stânga, ținând balanță și *cornucopiae*.
 RIC, V/1, –; cf. p. 180, nr. 553 (k), Siscia, fără datare (AEQVIT AVG).
Venèra, I, p. 73, nr. 5477-5478, Siscia, seria 3, fără datare.
 Göbl, tab. 41, nr. 1423, Siscia (3), anii 266-267.
10. Bilon ↗ 3,01 g; 19×15,9 mm.

Claudius II

Antoninian

- Av. [IM]P C CLAVDIVS AVG; bust radiat (și cuirasat?) spre dreapta.
 Rv. IOVI S – TATORI; Jupiter din față, capul spre dreapta, ținând sceptru și fulger.
 Cf. RIC, V/1, p. 215, nr. 52, Roma, fără datare.
 Cf. *Venèra*, I, p. 80, nr. 5790-5889, Roma, emisiunea 2, sfârșitul anului 268-începutul anului 269.
11. Bilon ↙ 3,25 g; 19,7×18,2 mm; avers descentrat.

Antoninian

- Av. IMP CLAVDIVS AVG; bust radiat și cuirasat spre dreapta.
 Rv. SPE – S A[VG]; în câmp stânga II; Spes spre stânga, ținând o floare și un fald al veșmântului.
 RIC, V/1, p. 227, nr. 191 (f), Siscia, fără datare.
Venèra, I, p. 113, nr. 9598-9606, Siscia, emisiunea 3, fără datare.
12. Bilon ↓ 2,67 g; 22,2×18,7 mm.

Antoninian

- Av. IMP C CLAVDIVS AVG; bust radiat și drapat spre dreapta.
 Rv. AEQVIT – AS AVG; în exergă H; Aequitas spre stânga, ținând balanță și *cornucopiae*.
 RIC, V/1, p. 228, nr. 197 (a), Antiochia, fără datare.
Venèra, I, p. 119, nr. 9912, Antiochia, anul 268.
13. Bilon ↖ 3,71 g; 20,7×19,5 mm; corodată.

Aurelian

Antoninian

Av. IMP AVRELIANVS AVG; bust radiat și cuirasat spre dreapta.

Rv. FORTVNA R – EDVX; în exergă S; Fortuna șezând pe roată spre stânga, ținând cârmă și *cornucopiae*.

RIC, V/1, p. 279, nr. 128 (f), Mediolanum, perioada II, fără datare.

Venèra, II/1, p. 180, nr. 1902-1972, Mediolanum, emisiunea 3, toamna anului 271- toamna anului 272.

14. Bilon ↓ 2,06 g, 22×20,2 mm.

Aurelianian

Av. IMP AVRELIANVS AVG; bust radiat și cuirasat spre dreapta.

Rv. ORIE – N – S AVG; în câmp stânga literă neprecizată; în exergă XXIR; Sol în mișcare spre dreapta, călcând un inamic (căzut, spre stânga) și ținând ramură de laur și arc.

Cf. RIC, V/1, p. 272, nr. 64 (f), Roma, perioada III, fără datare.

Cf. *Venèra*, II/1, p. 170-171, nr. 1105-1290 sau 1293-1320, Roma, emisiunea 11, începutul anului 275-septembrie 275.

15. Bilon ↑ 2,34 g, 22,2×19 mm.

Aurelianian

Av. IMP C AVRELIANVS AVG; bust radiat și cuirasat, spre dreapta.

Rv. CONCORDIA MILITVM; în câmp, central, S; în exergă XXI[. .]; împăratul spre dreapta, dând mâna cu Concordia.

Cf. RIC, V/1, p. 292, nr. 244 (f), Siscia, perioada III (6 off.), fără datare.

Cf. *Venèra*, II/1, p. 222-223, nr. 8160-8269, Siscia, emisiunea 8, vara anului 274.

16. Bilon ↑ 3,37 g, 22,6×21 mm; depuneri pe flan.

Antoninian

Av. IMP AVRELIANVS AVG; bust radiat și cuirasat spre dreapta.

Rv. IOVI CON – SER; în exergă P; împăratul cu sceptru spre dreapta, primind globul de la Jupiter (cu sceptru, spre stânga).

RIC, V/1, p. 294, nr. 260 (f), Serdica, perioada II, fără datare.

Venèra, II/1, p. 239, nr. 9802-9824, Serdica, emisiunea 4, începutul-sfârșitul anului 273.

17. Bilon ↙ 3,80 g, 21,4×20 mm.

Antoninian

Av. IMP C AVRELIANVS AVG; bust radiat și cuirasat spre dreapta.

Rv. RESTITVTOR – ORBIS; în exergă [.] / ☪; împăratul cu sceptru lung (sau sulită?) spre stânga, primind cununa de la o femeie.

Cf. RIC, V/1, p. 304, nr. 347 (f), Cyzic, perioada II, fără datare.

Cf. *Venèra*, II/1, p. 252, nr. 10289-10290, Cyzic, emisiunea 7, toamna anului 272-începutul anului 273.

18. Bilon ↓ 3,32 g, 22,3×21,4 mm.

Probus

Aurelianian

Av. IMP C M AVR PROBVS P F AVG; bust radiat și cuirasat, cu coif, sulită și scut, spre stânga.

Rv. PAX – AVG; în câmp dreapta Q; în exergă XXI; Pax spre stânga, ținând ramură de măslin și sceptru transversal.

RIC, V/2, p. 92, nr. 704, Siscia, fără datare.

Pink, p. 53, emisiunea 7, anul 280.

Cf. Estiot, TM, p. 107-109, Siscia, emisiunea 7, anii 279-280.

19. Bilon ⚡ 2,71 g, 21,2×20,3 mm.

Diocletian și Maximian Herculus (Maximian Herculus)

Aurelianian

Av. IMP C MAXIMIANVS P F AVG; bust radiat și cuirasat, spre dreapta.

Rv. HERCVLI INVICTO AVGG; în câmp stânga S; Hercule spre stânga, ținând cu mâna dreaptă Victorie pe glob, iar cu stânga blana leului și măciuca rezemată de pământ.

RIC, V/2, p. 263, nr. 365 (f), Lugdunum, anul 289.

Bastien 1972, p. 150, nr. 178, Lugdunum, emisiunea 5, officina 2, toamna anului 287-toamna anului 289.

20. Bilon ⚡ 2,81 g, 22,5×21,2 mm.

Aurelianian

Av. IMP C M AVR VAL MAXIMIANVS P F AVG; bust radiat și cuirasat spre dreapta.

Rv. IOVI CON – SERVATOR – I AVGG; în câmp central TR; în exergă XXI; Victoria spre dreapta, ținând ramură de palmier și oferind cununa lui Jupiter (spre stânga, ținând glob și sceptru).

RIC, V/2, p. 295, nr. 625, Tripolis, anii 285-290.

<http://dirtyoldbooks.com/roman/id/maximian/maxi108.jpg>

21. Bilon ⚡ 3,44 g, 21×20,8 mm.

Monede romane târzii

Perioada 313-317

Monetărie occidentală neprecizată (Londinium sau Lugdunum)

Constantin I

Tip Soli Invicto Comiti; în câmp S – F; în exergă [. . .].

Cf. RIC, VII, anii c. 313-315.

22. AE ↓ 3,03 g; 20,2×18,9 mm; revers corodat.

Pl. I. Depozitul monetar de la Vadul lui Isac. Monede din secolele II-III.

Pl. II. Depozitul monetar de la Vadul lui Isac. Monede din secolul IV.

*Perioada 318-324**Londinium*

Constantin II Caesar

Tip Beata Tranquillitas; în câmp P – A; PLON.

RIC, VII, p. 111, nr. 216, anul 321.

23. AE ↓ 2,39 g; 19,2×17,8 mm; avers descentrat, corodat.

Roma

Constantin I

Tip D N Constantini Max Aug (VOT / XX în cunună); RP.

RIC, VII, p. 321, nr. 237, anul 321.

24. AE ↑ 2,29 g; 19,4×18,7 mm.

Siscia

Constantin I

Tip Vict Laetae Princ Perp; ΓSISà.

RIC, VII, p. 436, nr. 95, anii 319-320.

25. AE ↓ 2,01 g; 19,2×17,4 mm; depuneri pe avers, lipsește o mică porțiune de margine.

Thessalonic

Constantin I

Tip D N Constantini Max Aug (VOT / XX în cunună); TSFVI.

Cf. RIC, VII, p. 510, nr. 101, anul 320, sau p. 513, nr. 123, anul 324.

26. AE ↘ 2,82 g; 18,8×17,7 mm.

Tip D N Constantini Max Aug (VOT / XX în cunună); TSAVI.

RIC, VII, p. 513, nr. 123, anul 324.

27. AE ↗ 2,96 g; 19,6×18,4 mm.

Monetărie occidentală neprecizată

Constantin I

Tip Beata Tranquillitas, anii c. 321-324.

28. AE ↓ 1,19 g; 18,5×16,4 mm; fragmentară.

*Perioada 330-336**Siscia*

Constantinopolis

Tip Victoria pe prova; •BSIS•.

LRBC, I, nr. 751, perioada II, anii 330-335. RIC, VII, p. 456, nr. 241, anii 334-335.

29. AE ↙ 2,68 g; 17,5 mm.

Cyzic

Constantinopolis

Tip Victoria pe prova; SMKB•.

Cf. LRBC, I, nr. 1220, perioada II, anii 330-335 (dar coif laureat). RIC, VII, p. 654, nr. 74, anii 330, 334.

30. AE ↖ 1,70 g; 18,2×16,7 mm.

*Perioada 336-341**Anii 336-337**Siscia*

Constantin I

Tip Gloria Exercitus (1 stindard); ASIS.

LRBC, I, nr. 754, perioada IIIa, anii 335-337. RIC, VII, p. 458, nr. 252, anii 335-336.

31. AE ↓ 1,65 g; 16,9×15,9 mm.

*Anii 337-341**Thessalonic*

Constans

Tip Gloria Exercitus (1 stindard); SMTSA.

LRBC, I, nr. 856, perioada IIIb, anii 337-341. RIC, VIII, p. 407, nr. 57, 9 septembrie 337-primăvara anului 340.

32. AE ↓ 1,39 g; 17×15,4 mm.

*Perioada 341-348**Thessalonic*

Constans

Tip Victoriae Dd Avggq Nn; SMTS[.].

LRBC, I, nr. 863, perioada IV, anii 341-346. RIC, VIII, p. 411, nr. 105, anii 347-348.

33. AE ↑ 0,91 g; 15,4×14,7 mm; corodată.

*Perioada 348-354**Treveri*

Constans

Tip Fel Temp Reparatio (hut⁵); TRP.

LRBC, II, nr. 29, anii 346-350. RIC, VIII, p. 153, nr. 221, anii 348-350.

34. AE 2 ↖ 2,30 g; 20,1×19,4 mm; avers greu lizibil.

⁵ În varianta 1, cu suliță orientată în jos, între soldat și celălalt personaj.

Cyzic

Constantius II

Tip Fel Temp Reparatio (FH 3); în câmp stânga •S•; SMK[.].

LRBC, II, nr. 2494, anii 351-354. RIC, VIII, p. 498, nr. 102, anii 351-354.

35. AE 2 ↑ 4,51 g; 19,2×17,7 mm; ruptură în margine.

Monetărie neprecizată

Constantius II

Tip Fel Temp Reparatio (FH 3), anii 351-354.

36. AE 3 ↓ 1,41 g; 18×16,5 mm.

*Perioada 354-358**Anii 357-358**Siscia*

Constantius II

Tip Fel Temp Reparatio (FH 3); în câmp stânga M; BSIS[.?.].

Cf. LRBC, II, p. 71, anii 355-361. Cf. RIC, VIII, p. 377-378, 6 noiembrie 355-vara anului 361.

37. AE 3 (redus) ↑ 1,59 g; 15,7×14,6 mm; corodată.

*Perioada 364-378**Roma*

Valentinian I

Tip Securitas Reipublicae; R•QVARTA.

RIC, IX, p. 115, nr. XII(b); p. 120-121, nr. 17a și 24a, perioadele I-II, 25 februarie 364-17 noiembrie 375. LRBC, II, nr. 712, anii 367-375.

38. AE 3 ↑ 2,31 g; 18,1×16,4 mm.

Thessalonic

Valens

Tip Gloria Romanorum (8); în câmp dreapta ☉; TES[A].

LRBC, II, nr. 1719, anii 367-375. Vasić, p. 54, emisiunea 4, seria 6, anul 367.

39. AE 3 ↓ 1,40 g; 18×16 mm; uzată, lipsește un mic fragment din margine.

Tip Gloria Romanorum (8); în câmp • – Ā; TES.

LRBC, II, nr. 1742, anii 367-375. Vasić, p. 54, emisiunea 8, seria 21, anul 371.

40. AE 3 ↑ 1,48 g; 18,1×16,7 mm; uzată.

Constantinopol

Valentinian I

Tip Restitutor Reip; CONSPA.

RIC, IX, p. 215, nr. 20a.1, perioada I, 25 februarie 364-24 august 367. LRBC, II, nr. 2066, anii 364-365.

41. AE 3 ↑ 1,66 g; 16,6×15,5 mm.

Monetărie neprecizată

Valens

Tip Securitas Reipublicae, anii 364-378.

42. AE 3 ↑ 2,51 g; 16,5×15,4 mm; margine fragmentată.

Cea mai veche monedă din tezaur este un triassarion cu efigia Faustinei II emis la Philippopolis post 157, cel mai probabil în cursul domniei lui Marcus Aurelius (nr. 1). O altă monedă provincială (assarion?), bătută la Nicaea pentru Severus Alexander (nr. 2), face parte din categoria emisiunilor „militare” (cu stindarde), bine documentate în provinciile de la Dunărea de Jos, cu deosebire de-a lungul limesului. Monedele orașelor grecești din provinciile Imperiului, de regulă frecvent reprezentate în descoperirile de la sud de Dunăre, au fost sporadic întâlnite între Prut și Nistru, cele mai multe provenind din partea ucraineană a interfluviului. Deși din Republica Moldova (zona centrală) se mai cunoșteau până acum doar două monede bătute în cele două centre urbane, acestea datează din aceleași perioade: epoca Antoninilor (un assarion de la Philippopolis pentru Commodus⁶), respectiv al doilea sfert al secolului III (un assarion de la Nicaea, de asemenea de tip „militar”, emis de Gordian III⁷). Din sudul Basarabiei (reg. Odesa) erau cunoscute două monede de la Philippopolis bătute sub Domitian și Caracalla, descoperite la Orlovka, r. Reni⁸, și Mikolaivka-Novorosijs’ka, r. Sărata⁹, respectiv două monede de la Nicaea bătute pentru Septimius Severus și Geta, având ca proveniență Orlovka¹⁰ și Bolgrad¹¹. Toate monedele menționate provin din descoperiri izolate.

Un denar subaerat de la Caracalla (nr. 3), care nu mai păstrează urme ale stratului de argint, bătut la Roma în timpul domniei asociate cu Septimius Severus, face trecerea spre grupul principal de emisiuni din secolul III, constituit din 18 antoninieni și aurelianieni de bilon.

Perioada Valerian-Gallienus este reprezentată de șapte monede (nr. 4-10)¹², cinci dintre acestea fiind emisiuni ale monetăriei din Roma. Cele din perioada de după 260, predominante, alcătuiesc un grup

⁶ Th. Isvoranu, *Monede antice descoperite în Basarabia*, în Simpozion Chișinău 2003, p. 67, nr. 15.

⁷ *Ibidem*, nr. 16.

⁸ R.D. Bondar’, S.A. Bulatovič, *Orlovskoe gorodišče v pamjatnikah numizmatiki*, Stratum Plus, 2001-2002 (2003), 6, p. 178, nr. 16.

⁹ Al. Popa, Larisa Ciobanu, *Moneda romană în Basarabia (Ghid metodic)*, Chișinău, 2003, p. 101, cu bibliografia. O monedă de la Philippopolis, bătută sub Antoninus Pius, a fost descoperită la est de limanul Nistrului, la Roxolani, r. Ovidiopol’: V.V. Kropotkin, *Klady rimskih monet na territorii SSSR*, în seria *Arheologija SSSR. Svod Arheologičeskikh Istočnikov*, Moscova, 1961, p. 110, nr. 1712, reluat de G.

Depeyrot, *Les trouvailles des monnaies romaines en U.R.S.S.*, Wetteren, 2005, p. 168, nr. 1712.

¹⁰ Ana Boldureanu, *Cronica descoperirilor numismatice (V)*, Tyragetia, s.n., 5 (20), 2011, 1, p. 326, nr. 2, cu bibliografia.

¹¹ Al. Popa, Larisa Ciobanu, *op.cit.*, p. 97, d, cu bibliografia.

¹² Doar prima datând din perioada 253-259/60. Din intervalul domniei comune a celor doi împărați se mai cunoșteau patru exemplare descoperite pe teritoriul Republicii Moldova: A.A. Nudel’man, *Topografija kladov i nahodok ediničnyh monet*, Chișinău, 1976, p. 76, nr. 11 (antoninian Valerian, passim); Th. Isvoranu, *Monede din epoca romană*

compact, concentrat cu deosebire în jurul anului 266. În contrast cu omogenitatea antoninienilor lui Gallienus, cele trei piese antume de la Claudius II (nr. 11-13) provin din monetării și emisiuni diferite¹³. Tot astfel și monedele de la Aurelian, cele cinci exemplare (nr. 14-18) reprezentând tot atâtea monetării și emisiuni, se succed din 271 până în 275. Două exemplare sunt antoninieni reformați, cel mai târziu făcând parte din a 11-a emisiune a monetăriei din capitală. Din perioada anterioară reformei monetare din 294 mai datează un aurelianian de la Probus și alți doi cu efigia lui Maximian Herculus (nr. 19-21). Aceștia din urmă provin din două monetării rar sau foarte rar reprezentate în zona Dunării de Jos, cu deosebire efemerul atelier oriental din Tripolis¹⁴, atestat pentru prima dată la est de Prut.

Grupul emisiunilor din secolul IV se remarcă prin proveniența predominant occidentală, doar trei monede (14,28%) reprezentând ateliere din Propontida. Acesta debutează, de la nivelul anilor 313-317, cu o monedă de tip Soli Invicto Comiti (nr. 22), bătută într-una din cele mai vestice monetării ale Imperiului, cel mai probabil Lugdunum sau Londinium. Perioada 318-324, încadrată de reforma nummus-ului și sfârșitul războiului civil încheiat cu victoria lui Constantin, este cel mai bine reprezentată (6 ex. = 28,57%; nr. 23-28), rezultând un coeficient monede/ani de 1,00, pentru ca în continuare numărul monedelor să scadă vertiginos: din anii 324-330 și 358-361/364 nu este înregistrată nicio monedă, iar pentru intervalele 330-336, 336-341, 341-348, 348-354 și 354-358¹⁵, totalizând 28 de ani de la inaugurarea Noii Rome până în ultimii ani ai dinastiei constantiniene, statistica întrunește nouă exemplare (nr. 29-37; 42,85%, dar cu un coeficient monede/ani de doar 0,32). Depozitul se încheie în perioada 364-378, mai bine reprezentată, dintre cele cinci piese (nr. 38-42; 23,80%; coeficient monede/ani 0,83), una singură datând de la începutul intervalului, iar cel puțin trei – începând din 367.

Structura grupului roman târziu pe monetării, cu cele mai târzii monede bătute la Roma și Thessalonic, relevă o constituire în partea occidental-balcanică a Imperiului și o pătrundere inițială a monedelor – poate pe limes, prin intermediul trupelor – spre Scythia Minor, de unde au fost (re)difuzate la nord de gurile Dunării: Londinium 1, monetărie occidentală neprecizată (Londinium sau Lugdunum) 1, Treveri 1, Roma 2, Siscia 4, monetărie occidentală neprecizată 1, Thessalonic 6, Constantinopol 1, Cyzic 2, monetărie neprecizată 2. Probabil nu întâmplătoare este asocierea celor doi antoninieni târzii de la Maximian Herculus, emisiuni din Lugdunum și Tripolis rar întâlnite în provinciile dunărene, însă nici

imperială descoperite în Basarabia centrală. Observații asupra compoziției unor piese analizate prin fluorescență de raze X, în Al XII-lea Simpozion de Numismatică, Chișinău, 15-17 septembrie 2011. Programul și rezumatele comunicărilor, p. 9-10 (antoninieni, Valerian 1 ex., Gallienus 1 ex., Samosata, 256-260, găsite la vest de Orhei, în zona localităților Mitoc și Isacova); Ana Boldureanu, *Cronica descoperirilor numismatice (III)*, Tyragetia, s.n., 3 (18), 2009, 1, p. 347, nr. 3 (Alexandria Troas: Valerian, găsită la Lalova, r. Orhei).

¹³ Situație de altfel întâlnită și în statistica circulației monetare din Scythia Minor și Moesia Secunda, un eventual indiciu privind zona de constituire a depozitului.

¹⁴ Monetăria din Tripolis, Syria, deschisă în anul 273 cu personal monetar din Antiochia, a funcționat până în anii c. 290-293: RIC, V/1, p. 261; RIC, V/2, p. 218; *Venèra*, II/1, p. 106.

¹⁵ Periodizarea utilizată de noi este, în parte, diferită de cea din lucrările LRBC și RIC VIII, la care se face referire în catalogul de mai sus, cu deosebire pentru intervalul de două decenii 341-361. Astfel, datarea restrictivă a lui Kent pentru

tipul *Victoriae Dd Auggq Nn* și altele contemporane a fost revizuită de studii ulterioare, în general acceptându-se o emiterie în întreg intervalul 341/342-348: Bastien 1985, p. 44-47 respectiv recenzia lui Gh. Poenaru Bordea, BSNR, 77-79 (1983-1985), 1986, p. 476; Gh. Poenaru Bordea, *Alte câteva monede descoperite la Capidava*, BSNR, 77-79 (1983-1985), 1986, p. 172; idem, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, *Axiopolis aux IIIe-VIIe siècles de n.è. à la lumière des découvertes monétaires*, SCN, 9, 1989, p. 56; G. Depeyrot, *Le système monétaire de Dioclétien à la fin de l'Empire romain*, RBN, 138, 1992, p. 63; idem, *Les émissions monétaires d'Arles (quatrième-cinquième siècles)*, Wetteren, 1996, p. 77-80; D. Gricourt, *Les émissions Victoriae Dd Auggq Nn de Trèves. Séquence et chronologie*, SNR, 77, 1998, p. 127-139; Gh. Poenaru Bordea, cap. VI.2 *Monedele*, la Al. Suceveanu, M. Zahariade, F. Topoleanu, Gh. Poenaru Bordea, *Halmyris*, I, Cluj-Napoca, 2003, p. 174. Pentru emisiunile de tip *Fel Temp Reparatio*, ne raportăm la împărțirea lui P. Bastien: Bastien 1985, p. 89-94 și recenzia lui Gh. Poenaru Bordea, BSNR, 77-79 (1983-1985), 1986, p. 476-477.

absența „fracțiunilor radiate” de tip Concordia Militum, emise în mari cantități pentru *Pars Orientis* într-o perioadă când în Occident numerarul mărunț în circulație era încă asigurat de stocul suficient de antoninieni reformați¹⁶. În privința asocierii monedelor postareliene și nummilor cu piese mai vechi, înclinăm să credem că s-a petrecut în lumea romană, de unde depozitul ar fi pătruns la nord de Dunăre în formă pre-constituită, după cum am afirmat recent, luând ca indiciu o serie de depozite monetare romane târzii din Dobrogea cu structură asemănătoare¹⁷. Nu putem însă exclude nici eventualitatea ca unui nucleu de antoninieni și alte emisiuni mai vechi, ajuns în Barbaricum poate în penultimul deceniu al secolului III, să i se fi adăugat, cândva în a doua jumătate a veacului următor, grupul de monede romane târzii.

Dincolo de asemănările generale de structură care le clasifică într-o aceeași categorie, o comparație între depozitul de la Vadul lui Isac și cel publicat ca descoperit în sudul Republicii Moldova, menționat mai sus, surprinde unele particularități:

- ambele depozite conțin câte două monede provinciale, câte una dintre acestea datând din perioada Antoninilor;

- toate monedele lui Gallienus din depozitul din sudul Republicii Moldova, ca și majoritatea celor de la Vadul lui Isac, se datează în jurul anului 266, tipul Marti Pacifero fiind reprezentat de o piesă în primul și două exemplare în al doilea;

- ambele depozite conțin câte o monedă de la Claudius II bătută la Roma, aparținând celei de-a doua emisiuni, datată între sfârșitul anului 268 și începutul anului 269;

- grupul de emisiuni din secolul IV începe, în ambele cazuri, la nivelul anilor 312/313-315, cu câte o monedă de tip Soli Invicto Comiti;

- din ambele depozite lipsesc „noii antoninieni” tetrarhici de tip Concordia Militum, abundant reprezentați în circulația monetară din centrele urbane dobrogene, indiciu că loturile au pătruns dinspre Scythia Minor, nefiind însă constituite acolo.

- în depozitul din sudul Republicii Moldova, perioada 318-324 este practic nereprezentată, pe când la Vadul lui Isac cele mai multe monede datează tocmai din acest interval;

- din anii 348-354 depozitul discutat aici conține doar trei monede, ilustrând însă toate nominalurile reformei lui Constantius II: *maiorina* (AE 2), *maiorina* redusă și jumătatea de *maiorina* sau AE 3 (*nummus centenionalis* din *Codex Theodosianus*); în tezaurul din sudul Republicii Moldova, această perioadă este reprezentată doar de monede din ultima categorie.

În ceea ce privește punctul descoperirii depozitului de la Vadul lui Isac, dacă din mențiunea lipsită de detalii pe care o reproduceam la începutul articolului trebuie să înțelegem că monedele au fost găsite chiar în resturile construcției de pământ denumită „Valul lui Traian de Sud”, în acest caz depozitul menționat ar asigura un *terminus* pentru cronologia valului, care ar fi existat în momentul îngropării monedelor. O situație asemănătoare ar putea constitui depozitul roman târziu de la Borisivka, r. Tatarbunar, reg. Odesa, găsit mult mai spre est, dar „în umplutura șanțului sudic” a aceluiași val¹⁸.

¹⁶ G. Depeyrot, *Le système monétaire de Dioclétien à la fin de l'Empire Romain*, RBN, 138, 1992, p. 45.

¹⁷ Ana Boldureanu, Th. Isvoranu, *op.cit.*, p. 85-86 și 88.

¹⁸ *Ibidem*, p. 86 și nota 11, cu bibliografia.

The 4th century coin hoard found at Vadul lui Isac, Republic of Moldova

ABSTRACT

The authors present a coin hoard of base metal, kept in the collection of the National Museum of History of Moldova (Chişinău). The 42 coins have been found at Vadul lui Isac, Cahul district (former Vulcăneşti), on the lower Prut valley, in the southern Republic of Moldova. About a decade ago they were presented in a Symposium of Numismatics in Chişinău as an uncertain hoard, considering its strange structure (a mixture of early and late Roman imperial coins) and the sketchy information on the circumstances of the recovery. After this finding was revalued, it is no doubt that the coins constitute a hoard, with a specific structure and a similar preservation of the pieces.

The hoard comprises two equal groups (21 pieces each), as follows: an earlier one from the late Principate and a compact batch of nummi from the 4th century. The earliest ones are two provincial coins from Thrace and Bithynia, respectively a subaerate denarius of Caracalla. They are succeeded by 18 billion antoniniani issued by six emperors: Valerian I, Gallienus (6 ex., after A.D. 260), Claudius Gothicus (3 ex.), Aurelianus (5 ex.), Probus, Maximianus Herculeus (2 ex.). A rare coin from Tripolis of Syria, unprecedented in the Bessarabian area, is noteworthy. The Late Roman group comprises nummii from A.D. 313-315 to the conjointed reign of Valentinian and Valens, with a better representation of the periods 318-324 (6 ex. = 28.57%) and 364-378 (5 ex. = 23.80%).

The principal analogies are the two hoards discovered in the southern Republic of Moldova at Goteşti, Cantemir district (about 200 ex.; unpublished) and in an unknown place (59 ex.; recently published in SCN, n.s., 4, 2013).

The authors suppose that the coins of Vadul lui Isac hoard could reach north of Danube, coming from Scythia Minor. As statistics on the represented mints show, at least the late Roman group was constituted in the western or perhaps central part of the Balkans. Most probably the two groups of coins of the hoard came from the Empire in “already constituted” form, maybe not simultaneously, in this case being later associated in a single hoard. At least five coin hoards from Dobruja and many others north of the Danube (mainly in Banat) have affined structures.

FIGURES CAPTION

Pl. I. The coin hoard found at Vadul lui Isac. Coins from the early Roman period.

Pl. II. The coin hoard found at Vadul lui Isac. Coins from the 4th Century A.D.

